

שאלה: אני אומר בכל יום ברכת "שלא עשני עבד" ואני מתפלא. כבר מאות שנים שברוב מדינות הנאורות כבר אין מנהג העבדות. מדוע עדיין אנו מברכים ברכה זו? האם לא הגיע הזמן לבטל אמירתה?

תשובה: יש עבדות פיזית, ויש עבדות רוחנית. אמנם נכון שברוך השם אין ברוב העולם עבדות שהאדם צריך לעבוד ולעמול עבור אדם אחר ואין בידו שום אפשרות להשתחרר מהעול המעיק הזה. אבל [א] עבדות נפשית שהוא משועבד לְחֶבְרָה, שהוא משועבד לסביבתו, ואינו יכול לקיים מה שהשִׁכָּל הפשוט מורה לו, מה שהמצפון מדריך אותו, עבדות זו עדיין קיימת. [ב] גם לפעמים האדם "עבד" לְהֶרְגְּלוֹ; גם במעשיו היום יומיים אינו יכול להשתנות אפילו אם מנסים להסביר לו כיצד להשתפר, והוא גם "עבד" בדפוס מחשבותיו. מה שחשב בצעירותו, יישאר לחשוב כך בכל שאר ימות חייו, כי הוא עבד למושגים הישנים ולא קל לו להשתנות. "לא למד כלום, ולא שכח כלום". הוא "עבד" להעבר שלו.

על ברכת "שלא עשני עבד" כתב הרב קוק בביאורו לסידור "עולת ראייה" (עמ' עא) "גדולה היא ההודאה על שנתת לי נשמה עצמית... נשמת החופש והחירות המפעמת בי בקדושתה, ולא נשפלת להיות נוצר בתכונה של עבדות שאין לה חיים עצמיים ורצון מקורי".

חז"ל לימדו "אין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה" (אבות, פרק ו). יש אנשים שיצר הרע רודה בהם ושולט בהם בניגוד לְשִׁכָּלֵם הפשוט. הם מעשנים סיגריות למרות שְׁמִשְׁתַּעְלִים ומרגישים קוצר נשימה. אבל אין בהם כח להתגבר על יצרם הרע. יש הַמְּכַוְּרִים לְשִׁתְיֵינוֹת אלכוהול. יש המורגלים לתאוות אכילה גסה, בלי לחוש לבריאותם. יש המשועבדים לאהבת כסף וּמְסַכְּנִים את עצמם בפלילים, במעשים בלתי חוקיים, או לעשות פעולות שיש בהם גם סכנה פיזית, ואין לאל ידם להשתחרר מהם. הללו הם "עבדים" במלוא מובן המלה.

*

בל נטעה בין המלה "חופשי" למלה "בן חורין". לפי השימוש של חז"ל באה מלת "חופשי" לומר שאין עליו עול המצוות (נדה סא ע"ב). הרב שמשון הירש (על שמות כא, ב) מבאר את האטימולוגיה של המלה מלשון "חפץ" [הדומה בצליל ל"חפש"]. כלומר חֶשֶׁקוֹ לְדַבֵּר מוביל אותו, ולא הַשִׁכָּל. כמו שמתבטאים הצעירים כשמבקשים דבר ואין ביכולתם לנמק באופן-הגיוני מפני מה, מפטירים "בא לי". או "ככה זה". כלומר יש בזה סממן של התפקרות חושנית או ילדותית.

לעומת זאת "בן חורין", לפי הרב יעקב צבי מקלנברג בספרו "הכתב והקבלה" (על שמות לב, טז, במהד' מוסד הרב קוק עמ' תקפג) ענינו "להיות מופרש ומובדל בְּמַעֲלָה וחשיבות מִיְתֵר העם" כמו "שְׁמֵלֶכָּה בן חורין" (קהלת י, יז). ואני מוסיף על דבריו: כלשון "ואקבצה את החורים ואת הסגנים" (נחמיה ז, ה) "ואת כל חורי יהודה וירושלים" (ירמיה כז, כ) וביאר מנדלקורן בקונקורדנציה (עמ' 377) כי לבשו בגדים חיורים לבנים, אות של שרד ודרור.

נחזור לעניננו, מי שהוא שליט ביצרו הוא הבן חורין. ומי שהוא אסיר ומובל ע"י יצרו הוא העבד. כאשר האדם קם שחרית, במלוא כוחותיו שהתרעננו, הוא מודה להקב"ה שהוא ביכולת לא להיות עבד.

כדברי המשורר רבי יהודה הלוי שרוב בני אדם, ובמיוחד בין האומות, הם "עבדי עבדים". הם עבדים לאנשים אחרים שהם עצמם גם כן עבדים לאחרים הממונים עליהם, ומשועבדים לרצונם של אחרים. רק אנו שקבלנו תורת ה' אנו בני חורין ממש, משוחררים גם מהעול הכבד של שיעבוד יצר הרע, וגם מהעול של הלחץ החברתי, ועושים אנו לפי השֵׁכֶל התורני שהעניק לנו הקב"ה.